

میدان و شهر

سرگذشت میدان‌های توپخانه از تهران تا شیراز

دکتر علی اسدپور
استادیار دانشگاه هنر شیراز

www.ketab.ir

سرشناسه
عنوان و نام پدیدآور
مشخصات نشر
مشخصات ظاهری
شابک
وضعیت فهرست نویسی
یادداشت
یادداشت
عنوان دیگر
موضوع
موضوع
موضوع
موضوع
رده بندی کنگره
رده بندی دیویی
شماره کتابشناسی ملی

اسدپور، علی، ۱۳۶۱ -
میدان و شهر: سرگذشت میدان‌های توپخانه از تهران تا شیراز / علی اسدپور؛ ویراستار هاجر اسدپور.
شیراز: نیارش، ۱۳۹۶.
۲۲۴ ص.: مصور؛ ۱۵×۱۵ س.م.
۲۵۰۰۰ ریال : ۹-۱-۹۷۷۷۴-۶۰۰-۹۷۸-۶۰۰
فیبا
کتابنامه: ص. ۲۰۵-۲۰۹.
نمایه.
میدان‌های توپخانه از تهران تا شیراز.
میدان‌ها -- ایران -- تاریخ
Plazas -- Iran -- History
قلعه‌ها -- ایران -- تاریخ
Castles -- Iran -- History
۳۹۶ م ۱۵/الف/۹۰۷۰ NA
۷۱۱/۴۰
۵۱۰۹۳۹:

مؤسسه آموزش عالی آپادانا
غیر دولتی - غیر انتفاعی

این اثر با حمایت مادی و معنوی مؤسسه آموزش عالی آپادانا
و پس از طی مراحل داوری به چاپ رسیده است.

© حق چاپ برای نویسنده محفوظ است.

این اثر، مشمول قانون حمایت از مؤلفان و مصنفان و هنرمندان مصوب ۱۳۴۸ است. هرکس تمام یا قسمتی از این اثر را بدون اجازه نویسنده به هر شکل اعم از نشر یا پخش عرضه کند مورد پیگرد قانونی قرار خواهد گرفت.

شیراز، میدان معلم، ابتدای بلوار ایمان شمالی،
روبروی بانک سپه، مؤسسه آموزش عالی آپادانا.
تلفن: ۰۷۱۳۶۹۸۷

www.niareshpub.ir
info@niareshpub.ir

عنوان: میدان و شهر؛ سرگذشت میدان‌های توپخانه از تهران تا شیراز
نویسنده: علی اسدپور (عضو هیئت علمی دانشگاه هنر شیراز)

گرافیکست و صفحه‌آرا: علی اسدپور

ویراستار: هاجر اسدپور

ناشر: نیارش

چاپ اول: اردیبهشت ۱۳۹۷

شمارگان: ۱۰۰۰ جلد

چاپ و صحافی: اشرافی

قیمت: ۲۵۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۷۷۷۴-۱-۹
ISBN: 978-600-97774-1-9

پیش‌گفتار

تجربه میدان در شهر ایرانی بسیار گوناگون است و هر راره انتظام فضایی شهر در تاریخ ایران متأثر از نظام‌های دیوانی، نظامی و اقتصادی حاکم بر آن به خلق گونه‌ها و اشکال متنوعی از میدان‌ها انجامیده است. از میان همه گونه‌های شناخته شده میدان، روایت میدان‌هایی به نام توپخانه در اندیشه شهر ایرانی به مراتب غریب‌تر است. دریافت درست و تحلیل سردمینه این روایت تنها بر پایه خوانش تاریخ اجتماعی - فرهنگی شهر شدنی است و ناگفته‌های بی‌شماری از متی‌داران شهر ایرانی در تجربه تاریخی آن هنوز هم باقی مانده است. دو گونه «میدان ارگ» و «میدان توپخانه» از جمله میدان‌هایی هستند که در بسیاری از شهرهای شاخص و مهم کشور از آن‌ها نام و نشانی بر جای است؛ با وجود اینکه شرح میدان توپخانه در شهر تهران مورد توجه پژوهشگران بوده ولی این دسته از میدان‌ها را در دیگر شهرهای ایران به‌طور جدی مورد توجه نبوده‌اند. این نوشتار کوشیده است تا نگاهی جامع به این ماهیت شهر، میدان و میدان توپخانه در تجربه شهر ایرانی فراهم آورد و این نگاه را مبنایی برای خزش میدان‌های تاریخی شیراز نماید. بازخوانی این تجربه در سیری تاریخی سامان یافته که از این میدان‌ها دوران زندیان و قاجاریان اهمیت ویژه‌ای در این کتاب دارند.

معماری، شهرسازی و هنر زندیان و نقش آن در تاریخ ایران به سبب برهه تاریخی شکل‌گیری دولت کریم‌خان و کوتاهی زمامداری زندیان موضوع چندان پرداخته و شناخته‌شده‌ای نیست. درباره پاره‌ای از یادگارها برجسته این دوره در شیراز، اشارات فراوانی در کتاب‌های تاریخ‌نگاری معماری ایران دیده می‌شود که همچون دیگر کتاب‌های تاریخ معماری بیشتر سبقه توصیفی دارند تا از جنبه تحلیلی و انتقادی با موضوع روبرو شده باشند. کمبود منابع پژوهشی در این زمینه‌ها نیز خلأهایی را در درک درست تحولات معماری و شهرسازی کشور و همچنین شناخت شیوه رشد و تغییرات فضایی شهر شیراز در پی داشته است. شناخت جامعه دانشگاهی از فضاهای شهری این دوره در شیراز به مراتب کمتر بوده و یکی از چالش‌های علمی پیش‌روی، انتظام فضایی شهر پیرامون فضاهای باز شهری آن دوره

یعنی «میدان توپخانه» و «میدان مشق» است. ایده پرداختن به مجموعه زندیه در چارچوب پژوهشی ژرف و همه‌جانبه توسط نگارنده به کم‌وبیش یک دهه پیش بازمی‌گردد. در آن هنگام اطلاعات فراوانی درباره مجموعه بناهای کریم‌خانی در شیراز گردآوری شد اما به دلایلی هرگز به نگارش درنیامد. گذر زمان و انتشار نوشته‌هایی پیرامون این مجموعه به دست دیگر پژوهشگران، ضرورت پرداختن به چنان نوشته‌ای را از میان برداشت اما همین موضوع بازیابی طرح معماری و کندوکاو ساختار فضایی این دو میدان را پیش روی افکند. ساختار فضایی و منطق حاکم بر این دو میدان با دیگر تجارب موجود در شهرهای کشور تا حدی متفاوت بوده و فرضیه‌هایی پیرامون چند و چون آن شکل یافته بود که همگی بر ابهام موجود می‌افزودند.

شیراز - دست کم بر پایه آنچه تاکنون می‌دانیم - در دوره صفویه دارای میدانی به نام «میدان شاه» بوده که در محله‌ای به همین نام قرار داشته است. از کیفیت آن نشانی در دست نیست و کوشش برای یافتن حدود و هندسه آن به سرانجام نرسیده است. دیگر میدان و تنها نمونه قابل دسترس از میدان‌های شهری در شیراز، دو میدان توپخانه و مشق در دوره زندیان می‌باشند. هدف این کتاب که بر پایه پژوهش مستقل تنظیم و تألیف شده، بازیابی این دو میدان است و امید می‌رود نتایج این جستار سهمی را در ساخت میدان‌های شهری تبیین و تثبیت نماید. از آنجا که درک درست ماهیت این دو میدان بدون بازخوانی تحلیلی تجربه ارگ و انتظام فضایی شهر ایرانی شدن نیست بخشی از پژوهش کنونی به ساختار شکاف‌ها و موضوع اختصاص یافته است. نگرش انتقادی حاکم بر نقش میدان و گونه‌های آن بودن میدان توپخانه در ایران دوره قاجار نیز بخش مهمی در کتاب را شامل می‌شود. ماحصل این دو بخش، تصویری کلی از سه گانه میدان، ارگ و شهر و دیالکتیک یا تریالکتیک آن‌ها فراهم می‌آورد که مبنایی برای شناخت و بازنمایی میدان توپخانه و مشق شیراز هستند.

کتاب حاضر بر پایه منابع و مستندات به آن گذاشته شده است که بدون آن‌ها رسیدن به نتایج شدنی نبودند. از این روی شایسته است تا از همه یونندگان که با نظرات، ایده‌ها و اندیشه‌هایشان اسباب نگارش این کتاب را فراهم آوردند قدردانی شود. خاضعانه از تلاش همه آنان سپاسگزاری گردد. به منبع هر سند به صورت پانوشته‌هایی در کتاب اشاره شده است بنابراین موارد بدون منبع از آن نویسنده و از نتایج پژوهش هستند. همچنین سعی شده همه گزینه‌ها و فرضیه‌ها در خصوص چندوچون میدان‌ها به روشنی طرح و ارزیابی شوند. به همین سبب نویسنده کوشیده است به همه جوانب مرتبط با موضوع کتاب، توجه کافی نماید. با این وجود برآیند نهایی نمی‌تواند خالی از عیب بوده و الزاماً پیشنهاد‌های آن نباید بدون کاستی باشند. پژوهش کنونی می‌تواند پایه‌ای برای پروژه‌های پژوهشی، طراحی و میدانی آینده تلقی شود. از این روی نویسنده از همه نظرات مستدل و ایده‌های اصلاحی متخصصان استقبال

می‌نماید و آماده است تا به اصلاح نواقص احتمالی بپردازد.

حصول به نتیجه، کار پیوسته و پیچیده‌ای را نیاز داشت که بدون همراهی، همدلی و همفکری دیگران شدنی نبود. از دانشجویان مرمت بناهای تاریخی دانشگاه هنر شیراز، سرکار خانم سمیه محبی، سیده فاطمه ناجی شاه‌بهرامی و مهسا حسینی که در گردآوری پاره‌ای اطلاعات اولیه نگارنده را یاری رسانده‌اند، سپاسگزارم.

همچنین از داوران محترم و فرهیخته کتاب، بویژه از استاد ارجمند جناب آقای دکتر مهیار اردشیری، عضو محترم هیأت علمی بخش شهرسازی دانشگاه شیراز که با مطالعه دقیق و موشکافانه کتاب، نگارنده را هدایت فرموده‌اند، نهایت تشکر. باره از جناب آقای دکتر امین محمودزاده که وظیفه خطیر مطالعه نسخه اولیه کتاب را بر دوش گرفتند، قدردانی می‌نمایم. بی‌تردید نظرات و نکته‌سنجی‌های ایشان نیز به عنوان داور کتاب از کاستی‌های آن کاسته شده و غنای آن افزوده است. همچنین بر خود فرض می‌دانم از مدیریت محترم نشر نیارش، جناب آقای مهرداد قاسم کشاورزی و مدیریت فرهیخته مؤسسه آموزش عالی آپادانا، جناب آقای دکتر محمدحسین شریعت، جناب آقای دکتر سیداحمد جنابعالی جهرمی و جناب آقای دکتر محمدمحسن مشکسار به سبب حمایت‌ها، پشتیبانی‌های بی‌دریغ ایشان از نشر این کتاب، قدردانی نمایم.

در پایان باید از همدلی و دلگرمی همه اعضای خانواده و به‌ویژه خواهرم اسدپور که همواره در همه مراحل نگارش کتاب همراه نویسنده بوده‌اند، تشکر و قدردانی گردد. این کتاب را به همه کسانی که در پی فهم درست معماری و شهرسازی این خطه می‌باشند، پیشکش می‌کنم. امید است با تألیف دیگر کتاب‌ها و مقالات علمی در این حوزه، بخش مهمی از تاریخ شهر و شهرنشینی روزگار روند روشن گردد و مفهوم میدان توپخانه در تجربه زیسته دیگر شهرهای ایران زمین آشکار شود.

دکتر علی اسدپور

استادیار دانشگاه هنر شیراز

شیراز، اردیبهشت ۱۳۹۷ خورشیدی

فهرست

پیشگفتار.....	۵
فهرست تصاویر و نقشه‌ها.....	۱۲
فهرست نمودارها.....	۱۵
مقدمه.....	۱۷
بخش اول: تجربه میدان در شهر ایرانی.....	۲۳
فصل نخست: شهر، میدان و ارگ.....	۲۳
۱-۱. مفهوم شهر و عناصر معنی بخش به آن.....	۲۴
۲-۱. ساخت فضایی-هندسی شهر ایرانی.....	۲۹
۳-۱. نقش ارگ در ساختار شهر ایرانی.....	۳۵
۴-۱. ماهیت فضاهای همگانی در شهر ایرانی.....	۴۰
۱-۴-۱. گونه‌های فضاهای باز همگانی در شهر ایرانی.....	۴۳
۲-۴-۱. میدان.....	۴۴
۳-۴-۱. گونه‌شناسی میدان در شهر ایرانی.....	۴۶
۵-۱. جمع‌بندی.....	۵۳
فصل دوم: تجربه میدان و توپ در شهر ایرانی.....	۵۵
۱-۲. میدان و شهر ایرانی.....	۵۶
۱-۱-۲. تبریز.....	۵۶
۲-۱-۲. تهران.....	۵۹
۳-۱-۲. اصفهان.....	۶۸
۴-۱-۲. یزد.....	۷۰
۵-۱-۲. سنندج.....	۷۳
۶-۱-۲. کرمانشاه.....	۷۵
۷-۱-۲. دزفول.....	۷۷

۲-۲. تاریخچه میدان توپخانه در دوره قاجار.....	۷۹
۲-۲-۱. توپ و توپچی در شهر.....	۸۰
۲-۲-۲. میدان توپخانه و مشق.....	۸۳
۲-۲-۳. میدان توپخانه تبریز.....	۸۷
۲-۲-۴. میدان توپخانه کرمانشاه.....	۸۹
۲-۲-۵. میدان توپخانه در سایر شهرهای ایران.....	۸۹
۲-۳. عناصر اصلی در تعریف میدان توپخانه در شهر.....	۹۰
۲-۴. جمع‌بندی.....	۹۱
بخش دوم: میدان توپخانه و مشق شیراز.....	۹۳
فصل سوم: ساختار شهر و میدان‌های تاریخی شیراز.....	۹۳
۳-۱. شالوده‌های شهر و مناسبات قدرت از افشاریان تا زندیان.....	۹۳
۳-۲. شرایط حکومتی - اجتماعی شیراز در سده ۱۲ و ۱۳ هجری.....	۹۵
۳-۱. محورها و توسعه شهر و میدان‌های تاریخی آن.....	۹۷
۳-۴. پایه‌های نگرش زندیان به هنر، معماری و شهرسازی.....	۱۱۳
۳-۵. ساختار شهر و شالوده‌های معماری و شهرسازی زندیان در شیراز.....	۱۱۷
۳-۶. عوطه تاریخی میدان توپخانه و مشق.....	۱۲۰
۳-۷. دورهای تحول در میدان توپخانه و مشق.....	۱۲۲
۳-۸. جمع‌بندی.....	۱۲۴
فصل چهارم: نقش کلیبری میدان ارگ و اسطبل شیراز (زندیان).....	۱۲۷
۴-۱. میدان ارگ و اسطبل در نوشته‌های تاریخی.....	۱۲۷
۴-۲. نخستین کوشش برای بازآفرینی طرح میدان ارگ و اسطبل.....	۱۳۱
۴-۳. ساختار میدان‌ها و بررسی فضای آن در دوره زندیان.....	۱۳۳
۴-۳-۱. کالبد میدان‌ها و کارکردهای گرداگرد آن.....	۱۳۳
۴-۳-۲. ساختار میدان‌ها و ارتباط فضایی آن.....	۱۳۴
۴-۳-۳. ارزش‌های فضایی میدان‌ها و کاربردهای طراحی آن.....	۱۳۵
۴-۴. برخی ابهامات در طرح پیشنهادی میدان توپخانه.....	۱۳۸
۴-۵. جمع‌بندی.....	۱۳۹
فصل پنجم: دگرگونی و تحول؛ از میدان ارگ و اسطبل به میدان توپخانه و مشق (قاجاریان).....	۱۴۱
۵-۱. بالارزش‌ترین و تنها نقشه تاریخی شیراز در روزگار قاجاریان.....	۱۴۱
۵-۱-۱. نقشه سپاه روس از میدان‌ها و کیفیت فضایی - هندسی آنها.....	۱۴۲
۵-۲. میدان توپخانه و مشق در برخی نوشته‌های تاریخی.....	۱۴۶
۵-۳. عکس‌ها و تصاویر تاریخی میدان توپخانه.....	۱۵۵
۵-۴. عکس‌ها و تصاویر تاریخی میدان مشق.....	۱۶۲

۱۶۵	۵-۵. ساختار میادین و ارزش‌های فضایی آن در دوره قاجاریه.....
۱۶۵	۵-۵-۱. کالبد میدان‌ها و عملکردهای گرداگرد آن.....
۱۷۰	۵-۵-۲. ساختار میدان‌ها و ارتباطات فضایی آن.....
۱۷۶	۵-۵-۳. ارزش‌های فضایی میدان‌ها و معیارهای طراحی آن.....
۱۷۸	۵-۵-۴. ویژگی‌های منظرین میدان‌ها.....
۱۸۰	۵-۶. زندگی میدان‌ها و رویدادهای تاریخی آن.....
۱۸۰	۵-۶-۱. رویدادهای حکومتی و نظامی.....
۱۸۱	۵-۶-۲. رخداد‌های جزائی.....
۱۸۲	۵-۶-۳. مراسم مذهبی و آیینی.....
۱۸۳	۵-۷. جمع‌بندی.....
۱۸۵	فصل ششم: انحطاط و نابودی میدان توپخانه و مشق شیراز (پهلوی).....
۱۸۵	۶-۱. میدان توپخانه و مشق در دوره پهلوی اول (۱۳۱۱-۱۳۰۱ هـ ش).....
۱۸۹	۶-۲. محوطه توپخانه و مشق در دوره پهلوی دوم (۱۳۵۲-۱۱۰۰ هـ ش).....
۱۹۲	۶-۳. جمع‌بندی.....
۱۹۳	فصل هفتم: نتیجه‌گیری.....
۲۰۵	منابع.....
۲۱۰	نمایه.....
۲۱۲	بخش انگلیسی.....